

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA‘LIMGA SAMARALI JALB ETISH

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti

Tarix fanlari doktori (DSc)

Mingnorov Abduxoliq Toshmirzayevich

O‘zMDPU “Surdopedagogika” yo‘nalishi Magistratura 1-bosqich talabasi

Muxamedova Sug‘diyona Ikrom qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta‘lim tizimiga samarali jalb etish masalalari, kar, kech kar bo‘lgan va zaif eshituvchi bolalarning ta‘lim jarayonidagi o‘ziga xos xususiyatlari, ularning ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillari yoritilgan. Inklyuziv ta‘lim sharoitida ushbu toifadagi o‘quvchilarning muvaffaqiyatli o‘qishi uchun zarur pedagogik yondashuvlar, kommunikatsiya vositalari hamda moslashtirilgan o‘quv muhitining ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, ota-onalar bilan hamkorlik va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning muhimligi ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta‘lim, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, kar bolalar, zaif eshituvchi bolalar, kech kar bo‘lgan bolalar, kommunikativ kompetensiya, ijtimoiy moslashuv, pedagogik yondashuv, imo-ishora nutqi, ta‘lim muhitini moslashtirish

Inklyuziv ta‘lim — bu barcha bolalar, jumladan nogironligi yoki rivojlanishida turli cheklovlari bo‘lgan bolalar ham umumiy ta‘lim muassasalarida teng sharoitda o‘qishi va rivojlanishini ta‘minlaydigan ta‘lim tizimidir. Bu tizimning asosiy mazmuni shundan iboratki, har bir bola alohida ajratilmasdan, balki barcha tengdoshlari bilan birgalikda ta‘lim olishadi. Inklyuziv ta‘limda har bir bolaga teng imkoniyat yaratiladi va uning individual ehtiyojlari hisobga olinadi. Ta‘lim jarayonida o‘quv muhiti moslashtiriladi, ya‘ni zarur hollarda maxsus metodlar, texnik vositalar, jumladan imo-ishora nutqi, vizual materiallar va boshqa qo‘llanmalar qo‘llaniladi. O‘qituvchilar, mutaxassislar va ota-onalar o‘zaro hamkorlikda ishlaydi, bu esa bolalarning ta‘lim jarayonida samarali ishtirok etishiga yordam beradi. Shu bilan birga, bolalar o‘zaro muloqot qilish orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Inklyuziv ta‘lim eshitishida nuqsoni bo‘lgan, ko‘rishida muammosi bor, jismoniy yoki intellektual rivojlanishida cheklovi mavjud bolalar uchun ham, shuningdek boshqa barcha bolalar uchun ham mo‘ljallangan. Ushbu tizimning asosiy maqsadi bolalarni jamiyatga moslashtirish, ularni mustaqil hayotga tayyorlash va tenglik hamda kamsitilmaslik tamoyillari asosida ta‘lim berishdan iborat. Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta‘lim — bu barcha bolalar birgalikda o‘qib, rivojlanadigan, har bir shaxsning imkoniyatlari hurmat qilinadigan zamonaviy ta‘lim tizimidir.

Zamonaviy ta‘lim tizimida inklyuziv ta‘lim konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta‘limning asosiy maqsadi — barcha bolalarga, shu jumladan eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga teng ta‘lim olish imkoniyatini yaratishdir. Kar, kech kar bo‘lgan va zaif eshituvchi bolalar jamiyatning to‘laqonli a‘zosi sifatida rivojlanishi uchun ularni umumiy ta‘lim

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

muhitiga jalb etish muhim hisoblanadi. Shu sababli eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga samarali integratsiya qilish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammolardan biridir.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi murakkab va o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlariga ega bo'lib, bu ularning eshitish imkoniyatlari cheklanganligi bilan bevosita bog'liq. Bunday bolalarda psixik rivojlanish umumiy qonuniyatlarga bo'ysunsa-da, eshitishdagi nuqson tufayli ayrim jarayonlar o'ziga xos shakllanadi.

Avvalo, bilish jarayonlari haqida to'xtaladigan bo'lsak, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda sezgi va idrok tizimi ko'proq vizual (ko'rish) va taktil (sezish) kanallar orqali rivojlanadi. Eshitish orqali qabul qilinadigan ma'lumotlar cheklanganligi sababli ular atrof-muhitni ko'proq ko'rish, imo-ishora va predmetlar orqali anglaydi. Shu bois vizual diqqat, kuzatuvchanlik va fazoviy tasavvur nisbatan yaxshi rivojlanadi. Diqqat jarayoni ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bunday bolalarda diqqatni jamlash va barqaror ushlab turish ko'pincha maxsus metodikalarni talab qiladi. Ular ko'proq ko'rgazmali materiallar orqali diqqatini saqlab qoladi, chunki eshitish orqali boshqarish imkoniyati cheklangan.

Xotira va tafakkur rivojlanishida ham ayrim farqlar kuzatiladi. Verbal (so'zga asoslangan) xotira nisbatan sust bo'lishi mumkin, lekin obrazli va vizual xotira kuchliroq rivojlangan bo'ladi. Tafakkur jarayonida konkret-obrazli fikrlash ustun bo'lib, abstrakt tushunchalarni o'zlashtirishda qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin. Bu esa nutq rivojlanishining sekinlashuvi bilan bog'liq. Nutq rivojlanishi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasining eng muhim jihatlaridan biridir. Eshitishdagi muammo sababli og'zaki nutqning shakllanishi sekinlashadi yoki buziladi. Natijada muloqot jarayonida qiyinchiliklar yuzaga keladi. Imo-ishora nutqi, labdan o'qish, yozma nutq kabi alternativ kommunikatsiya vositalari muhim ahamiyat kasb etadi. Emotsional va ijtimoiy rivojlanishda ham o'ziga xos jihatlar mavjudir. Muloqot cheklanganligi sababli bunday bolalarda yolg'izlik hissi, o'ziga ishonchsizlik yoki ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Shu bilan birga, to'g'ri pedagogik yondashuv va qo'llab-quvvatlash orqali ularning ijtimoiylashuvi muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Shaxsiy rivojlanish nuqtai nazaridan, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda irodaviy sifatlar (masalan, qat'iyatlilik, sabr-toqat) ko'pincha kuchli rivojlanadi. Chunki ular ko'plab qiyinchiliklarni yengib o'tishga majbur bo'ladi. Shu bilan birga, ularga individual yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va inklyuziv muhit yaratish juda muhim hisoblanadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi — bu nafaqat cheklanishlar, balki kompensator imkoniyatlar (ya'ni boshqa sezgi va qobiliyatlarning rivojlanishi) bilan ham tavsiflanadi. To'g'ri pedagogik va psixologik yondashuv orqali ularning to'liq rivojlanishi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasi ta'minlanadi. Kar bolalarda og'zaki nutq rivoji juda cheklangan bo'lsa, zaif eshituvchi bolalarda nutq rivoji mavjud bo'lishi mumkin, ammo fonetik va leksik xatolar kuzatiladi. Kech kar bo'lgan bolalarda esa oldindan shakllangan nutq saqlanib qoladi, ammo eshitish qobiliyati yo'qolishi natijasida nutqni rivojlantirish va saqlab qolish murakkablashadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga samarali jalb etish uchun bir qator pedagogik va tashkiliy shart-sharoitlar zarur. Eng avvalo, ta'lim muhitini moslashtirish muhim hisoblanadi. Bu jarayonda sinf xonalarini texnik vositalar bilan jihozlash, vizual materiallardan keng foydalanish va shovqinsiz muhit yaratish talab etiladi. Bundan tashqari, o'qituvchilarning maxsus tayyorgarligi muhim rol o'ynaydi. Surdopedagogika asoslarini bilgan pedagoglar eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan samarali ishlay oladi. O'qituvchilar individual yondashuvni qo'llashi, har bir o'quvchining ehtiyojlarini hisobga olishi zarur. Kommunikatsiya vositalari ham alohida ahamiyatga ega. Imo-ishora nutqi, og'zaki nutq va ularning kombinatsiyasidan foydalanish o'quvchilar bilan samarali muloqot

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

oʻrnatishga yordam beradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar — eshitish apparatlari, koʻxlear implantlar va raqamli vositalar taʼlim samaradorligini oshiradi.

Inklyuziv taʼlimda turli pedagogik metodlardan foydalanish muhimdir. Vizual metodlar, interaktiv usullar va kooperativ oʻqitish usullari eshitishida nuqsoni boʻlgan bolalar uchun ayniqsa samarali hisoblanadi. Guruhli ishlash orqali oʻquvchilar oʻzaro muloqot qiladi va ijtimoiy koʻnikmalarni rivojlantiradi. Individual taʼlim dasturlari (IEP)ni ishlab chiqish ham muhim ahamiyatga ega. Bu orqali har bir oʻquvchining imkoniyatlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Shuningdek, oʻquv materiallarini soddalashtirish va moslashtirish ham taʼlim sifatini oshiradi.

Inklyuziv taʼlim jarayonida bir qator muammolar yuzaga keladi. Eng asosiy muammolardan biri — kommunikatsiya toʻsiqlaridir. Buni bartaraf etish uchun oʻqituvchilar va oʻquvchilar imo-ishora nutqini oʻrganishi zarur. Yana bir muammo — ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar boʻlib, bu holatda jamoada ijobiy psixologik muhit yaratish muhimdir.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar taʼlim jarayonida faol ishtirok etishi, farzandining rivojlanishini qoʻllab-quvvatlashi zarur. Shuningdek, pedagoglar va mutaxassislar oʻrtasida hamkorlikni kuchaytirish ham samarali natijalarga olib keladi.

Inklyuziv taʼlimda taʼlim muhitini moslashtirish deganda har bir oʻquvchining, ayniqsa imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlariga mos ravishda oʻquv jarayoni, sharoit va vositalarni oʻzgartirish tushuniladi. Yaʼni bu jarayonda bola taʼlimga moslashmaydi, balki taʼlim muhiti bolaning imkoniyatlariga moslashtiriladi. Taʼlim muhitini moslashtirish bir nechta asosiy yoʻnalishlarni oʻz ichiga oladi. Avvalo, bu fizik muhitni moslashtirish boʻlib, sinf xonasini qulay va xavfsiz qilish, yoritish, shovqin darajasini kamaytirish, koʻrish va eshitish uchun qulay joylashuvni tashkil etishni nazarda tutadi. Masalan, eshitishida nuqsoni boʻlgan bolalar uchun sinfda shovqinni kamaytirish, oʻqituvchining yuzini aniq koʻrinadigan qilib joylashish muhim hisoblanadi.

Ikkinchidan, oʻquv materiallarini moslashtirish zarur. Bu degani darsliklar, topshiriqlar va tushuntirishlar bolalarning imkoniyatiga mos shaklda beriladi. Masalan, murakkab matnlar soddalashtiriladi, koʻproq rasmlar, diagrammalar va vizual materiallardan foydalaniladi.

Uchinchi yoʻnalish — oʻqitish metodlarini moslashtirishdir. Oʻqituvchi turli metodlardan foydalanib, har bir oʻquvchiga individual yondashadi. Vizual, interaktiv, kooperativ usullar qoʻllaniladi, dars jarayonida tushuntirishlar aniq va koʻrgazmali tarzda beriladi. Shuningdek, kommunikatsiya vositalarini moslashtirish ham muhim hisoblanadi. Eshitishida nuqsoni boʻlgan bolalar uchun imo-ishora nutqi, labdan oʻqish, yozma tushuntirishlar, subtitrlar yoki texnik vositalardan foydalanish zarur boʻladi.

Yana bir muhim jihat — baholash tizimini moslashtirish. Bunda oʻquvchilarning bilim va koʻnikmalarini baholashda ularning individual xususiyatlari hisobga olinadi, yaʼni testlar, ogʻzaki yoki yozma topshiriqlar moslashtiriladi. Bundan tashqari, psixologik muhitni moslashtirish ham katta ahamiyatga ega. Sinfda ijobiy, qoʻllab-quvvatlovchi muhit yaratish, tengdoshlarda bagʻrikenglik va hurmatni shakllantirish, diskriminatsiyani oldini olish muhimdir. Taʼlim muhitini moslashtirish — bu har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda, uning toʻliq va samarali oʻqishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish jarayonidir. Bu inklyuziv taʼlimning eng muhim va asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga samarali jalb etish murakkab, ammo muhim jarayon hisoblanadi. Bu jarayonda ta'lim muhitini moslashtirish, pedagoglarning malakasini oshirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va samarali kommunikatsiya vositalarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Inklyuziv ta'lim orqali ushbu toifadagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ kompetensiyasi va o'quv natijalari yaxshilanadi. Natijada ular jamiyatning faol va teng huquqli a'zolariga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Marschark, M., Lang, H. G., & Albertini, J. A. (2006). *Educating Deaf Students: From Research to Practice*. Oxford University Press.
2. Nazarova, D. A., & Mamarajabova, Z. N. (2020). *Maxsus pedagogika (Surdopedagogika)*. Toshkent: Innovatsiya–ziyo.
3. Mo'minova, L. R. (2022). *Maxsus psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
4. Soliyeva, G. X., & Mirzayeva, M. X. (2021). *Maxsus pedagogika va psixologiya*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.